

СЕКЦІЯ 6 ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Черановська Тетяна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЧИГИРИН – ПЕРША ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ

Анотація. У публікації розглядається процес набуття Чигирином статусу столиці, його забудову, значення в політичному житті держави.

Ключові слова: Чигирин, гетьманська резиденція, місто.

Abstract. The publication examines the process of Chyhyryn's acquisition of the status of the capital, its construction, importance in the political life of the state.

Keywords: Chyhyryn, hetman's residence, city.

Одним із важливих періодів в історії українського державотворення була доба козацької держави Війська Запорізького. У сучасній історіографії створено багато ґрунтовних робіт, присвячених різним аспектам цього часу. Водночас історія, життя гетьманської столиці Чигирина залишається однією із найменш досліджених тем. Саме Чигирин був провідним містом цього часу, в якому розміщувалися резиденції гетьмана, будинки вищої козацької старшини, концентрувалося тогочасне політичне, економічне та культурне життя.

Метою цієї наукової розвідки є вивчення Чигирина як столиці Війська Запорізького, забудови міста та його значення у суспільно-політичному житті України у XVII ст.

Гетьманською столицею Чигирин став у 1648 р. з початком Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Цьому сприяло вигідне із стратегічного, військового погляду розташування міста. Ландшафт Чигирина дуже своєрідний: над рівниною заплавою річки Тясмин (правий доплив Дніпра) панує високе правобережне плато, яке гострим кутом видається у долину. За ним закріпилася назва Кам'яної гори (її ще називають Замковою чи Богдановою горою). Вона заввишки 70 метрів і площею близько 40 гектарів, має стрімкі схили. Саме тут у середині XVII ст. розміщувалася міська цитадель (замок) Чигирина, а наріжна частина, що високо підносилася над долиною, вінчалася головною архітектурною спорудою міста – Миколаївською церквою [4, с. 24].

На рівнині під Кам'яною горою, у завороті Тясмина, лежав оточений оборонними стінами з баштами Поділ, або Нижній город, тісно забудований двоповерховими будинками, над якими вивищувалися ратуша й церкви.

Садіба Богдана Хмельницького займала підвищення біля північного схилу Замкової гори. Активні й силуетно виразні архітектурні доміанти Замку й Нижнього міста замикали перспективи головних шляхів, які вели до Чигирина. Композиційний вплив архітектурного комплексу міста поширювався на досить значну територію довкола.

Після того як Чигирин став столичним містом нової держави, чигиринська приватна резиденція Хмельницьких перетворилася на офіційну резиденцію гетьмана як глави цієї новопосталої держави. Гетьманська резиденція містилася не

в замку, який увінчував Кам'яну гору, що панувала над Чигирином, а була на території міста, під горою і під захистом цього замку [4, с. 98].

З історичних джерел відомо, що цей двір правив за резиденцію і наступним гетьманам – Івану Виговському, Юрію Хмельницькому, Павлу Тетері та Петру Дорошенку. На точніше місце розташування гетьманської резиденції вказує мандрівник середини XVII ст. Павло Алеппський, який гостив у Богдана Хмельницького. Він пише, що гетьман жив дуже скромно, без розкошів. У світлиці спав і обідав, тримав гетьманські клейноди, зброю, влаштовував наради, приймав гостей, зокрема й іноземних дипломатів. Тут були прості дерев'яні меблі (лави і стіл) та дамаський килим перед гетьмановим ліжком – єдиний предмет розкоші. Скромний спосіб життя гетьмана підтверджували й інші очевидці, зокрема венеціанський посол Альберто Віміна [5, с. 34–35].

Біля палацу гетьмана була церква Успіння Богородиці. Наразі неможливо точно встановити місце, на якому стояла та церква, знищена у 1678 р. На її місці у 1716 р. збудували новий храм, потім у 1824 р. ще один (обидва дерев'яні). Знищили останню Успенську церкву в 1930-х рр. і на її місці в 1950-х рр. збудували ресторан [5, с. 45].

У 1674 р. на старшинській раді представників 10 правобережних полків у Чигирині гетьманом Правобережної України визнали І. Самойловича. Проте, фактично він зміг стати господарем Чигирини лише після повторного зречення П. Дорошенка у 1676 р. У 1676, 1677 рр. під час чигиринських походів місто зазнало значних руйнувань від турецького війська та фактично втратило статус столиці, поступившись Батурину.

Сучасний український історик архітектури В. Ленченко, проаналізувавши все, що нині відомо про гетьманську резиденцію в Чигирині, дійшов висновку: це був досить значний комплекс будівель і споруд, влаштований за принципом великого шляхетського двору XVII ст.

Двір оточувала міцна дерев'яна огорожа і замикала брама. У центрі стояв великий мурований одноповерховий будинок на склепінчастих льохах (підвалах). Зараз у Чигирині на місці гетьманського двору створюється історико-архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького», який має дати нашим сучасникам наочне уявлення про те, в яких умовах мешкало й працювало вище керівництво української держави середини XVII ст. [3, с. 318].

Отже, першою гетьманською столицею стало місто Чигирин, датою заснування якого вважається 1589 р. З 1648 по 1676 рр. Чигирин був резиденцією гетьманів: Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка. Чигирин був одним із найбільших міст тогочасної України. Тут мешкало понад 50 тисяч осіб, розміщувалися державна та військова адміністрації, стояла гетьманська резиденція та палац.

Джерела та література

1. Бажанова Т. Традиції фортифікаційного будівництва у Старому замку Чигирині (XVII ст.): Наукові дослідження з реконструкції мурованого бастиону Чигиринської фортеці. *Архітектурна спадщина України*. Вип. 5. Київ: НДІПІАМ-Головкивархітектура, 2002. С. 61–74.
2. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. Київ: Головкивархітектура, 2001. 350 с.

3. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 318 с.
4. Грушевський О. Глухів і Лебедин (1708–1709). Львів, 1909. URL: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0008067
5. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна / за заг. ред. В. Смолія; НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.
6. Збірник Козацьких літописів: Густиський. Самійла Величка. Грабянки / упоряд. та переклад: В. Кречетень, В. Шевчук, Р. Іванченко. Київ: Дніпро, 2006. 976 с.

Слонська Марія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ ЗА МЕМУАРАМИ ІНОЗЕМЦІВ

***Анотація.** Проаналізовано погляди західноєвропейських мемуаристів стосовно українського гетьмана І. Мазепи. Зосереджено увагу на характеристиці особистості та оцінці діяльності І. Мазепи учасниками та очевидцями подій на території України на початку XVIII ст.*

***Ключові слова:** Іван Мазепа, козацтво, історія, мемуаристика.*

***Abstract.** The views of Western European memoirs concerning the Ukrainian hetman I. Mazepa have been analyzed. The focus is on characterization of personality and estimation of activity of I. Mazepa by participants and witnesses of events in the territory of Ukraine in the beginning of the 18th century.*

***Keywords:** Ivan Mazepa, Cossacks, history, memoirs.*

Події, що розгорнулися на теренах України цьогогоріч, стали рушійною силою для всього українства до вивчення та більш глибокого розуміння своєї історії та її центральних постатей, що в різні значущі періоди становлення української національної ідеї творили цю історію. Однією із таких постатей є Іван Мазепа, діяльність якого неоднозначно відбивають різноманітні групи джерел, як вітчизняних, так і іноземних. Мемуаристика низки європейських держав, зокрема Німеччини, Австрії, Англії тощо, дасть змогу стати на крок ближчими до образу гетьмана та його політичної діяльності. У наш час надзвичайно важливо простежити погляди представників різних країн щодо наших творців історії, творців незалежної української держави.

Зважаючи на вищесказане, метою нашого дослідження є висвітлення постаті Івана Мазепи у мемуарах іноземців, що за різних обставин спілкувалися з гетьманом або були свідками його діяльності.

Українська історіографія налічує чимало наукових праць, що аналізують погляди діячів різних держав щодо постаті та діяльності українського гетьмана. Надзвичайно цікавою, на наш погляд, є розвідка Т. Мацьківа «Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709». Мацьків досить критично аналізує реляції, які належать низці закордонних авторів, що додає ще більшої цінності його роботі, а також супроводжує аналіз іноземної мемуаристики уривками з джерел [2]. Відзначимо також узагальнюючі праці Д. Наливайка, П. П. Брицького і П. О. Бочана, присвячені огляду та аналізу іноземних повідомлень про Україну різного характеру та походження, серед яких маємо і мемуарні твори, що містять оцінку постаті та діяльності І. Мазепи [1; 3].